

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

БУХОРО ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Физика-математика факультети
Меҳнат таълим йўналиши
3-К гуруҳ талабаси Аминова Замиранинг

Педагогика ва психология фанидан ёзган

РЕФЕРАТИ

Мавзу: *Таълим методлари ва воситалари*

Бухоро - 2014

МАВЗУ: ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ ВА ВОСИТАЛАРИ

I.ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ: ТУШУНЧА, ФУНКЦИЯ, ТАСНИФ

II. ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИНИНГ МОҲИЯТИ ВА МАЗМУНИ

III. ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИНИ ТАНЛАШ.

ХУЛОСА

Фойдаланилган адабиётлар

Таълим методлари: тушунча, функция, тасниф. «Метод» сўзининг юнонча таржимаси «тадқиқот, усул, мақсадга эришиш йўли» каби маъноларни англатади. Филофосия луғатида ушбу тушунча умумий тарзда «мақсадга эришиш усуллари»¹ дея шарҳланган.

Айни вақтда педагогик манбаларда «таълим методи» тушунчасига берилган таърифларнинг хилма-хил эканлигига гувоҳ бўлиш мумкин. Мазкур ўринда уларнинг айримларини келтирамиз:

Таълим методи – замонавий даражада ўқув- тарбиявий мақсадларга эришишга йўналтирилган педагог ва ўқувчиларнинг ўзаро боғлиқ фаолият усулларидир (В.И.Загвязинс кий)	Таълим методлари – ўқув жараёнининг мураккаб таркибий унсури (компоненти) бўлиб, ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятининг барча йўналишларини ёритишга хизмат қилади, улар ўртасида кўп сонли алоқа ва боʻланишларни юзага келтиради (Г.И.Щукина)	Таълим методлари деганда ўқитувчининг ўргатувчанлиги ва ўқувчиларнинг ўқув материални эгаллашга йўналтирилган турли дидактик масалалар ечимини топишга оид ўқув- билиш фаолиятларини ташkil этиш усуллари тушунилади (И.Ф.Харламов)	Таълим методи – белгиланган мақсадга эришишни таъминловчи алгоритм лаштирилган, муайян мазмунга эга щаракатлар тизимидир (П.И.Подласый)
--	---	---	--

«Таълим методи» тушунчасининг моҳиятини ёритувчи қарашлар

Шунингдек, таълим методларининг ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро ҳамкорликдаги тартибли фаолиятлари усуллари эканлиги тўғрисидаги фикрлар ҳам мавжуд.

«Таълим методлари дастлаб педагог онгида муайян йўналишдаги фаолиятнинг умумлашма лойиҳаси тарзида намоён бўлади. Мазкур лойиҳа амалиётга ўқитувчи ва ўқувчилар фаолиятининг ўзаро туташуви, ўқитиш ва ўқишга қаратилган аниқ ҳаракатлар, амаллар ёки усуллар мажмуаси сифатида жорий этилади. Метод бошқа шаклларда намоён бўлмайди, бунинг боиси таълим методи ўзида умумий ҳолда фаолиятнинг дидактик моделини ифода этади»¹.

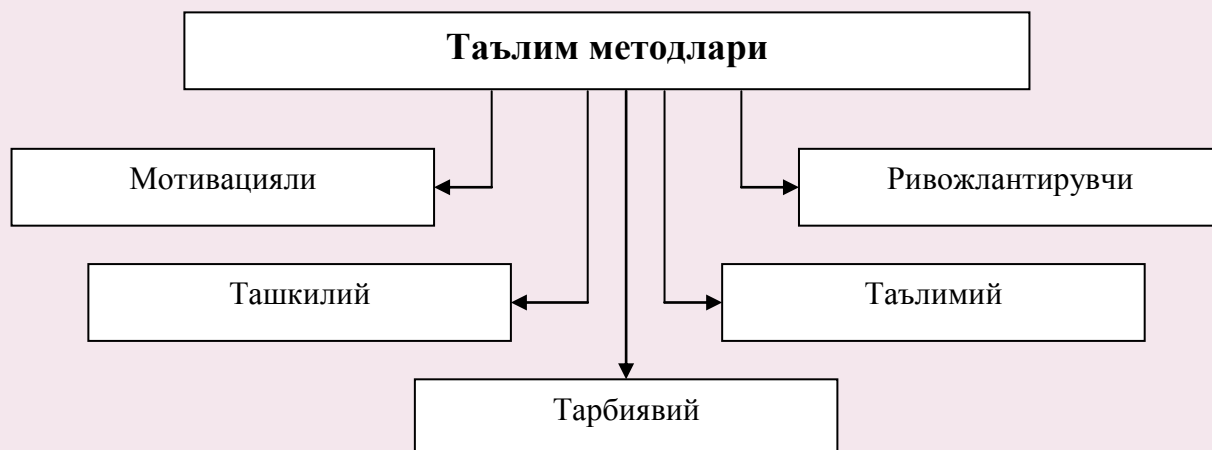
¹ Философский словарь. 5-изд. //Под ред. П.Т.Фролова. – Москва, 1987. – с. 278.

¹ Ларнер И.Я. Дидактические основы методов общения. – Москва, Педагогика, 1981. – с. 35.

Таълим методи тузилмаси чизмада куйидагича намоён бўлади (М.Н.Скаткин қарашларига кўра):

таркибий унсурларни қандай ишга солиш мумкинлигини ифодалашга хизмат қилади.

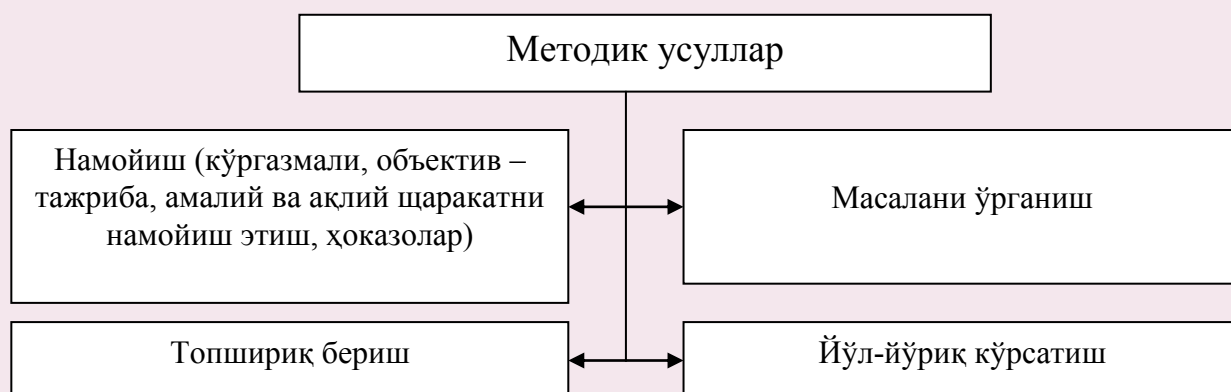
Таълим методлари қуйидаги асосий функцияларни бажаради:

Тарбия методларининг асосий функциялари

Бу функциялар таълим методини қўллаш жараёнида бир-биридан ажратилган ҳолда ёки кетма-кет жорий этилмайди, аксинча бир-бирига ўзаро сингиб кетади. Мисол учун, ташхисли функция ўқитувчининг бир қатор методлардан яхлит фойдаланиши эвазига бажарилади.

«Таълим методи» атамаси билан бирга кўп ҳолларда «методик усул» (синонимлари – педагогик усул, дидактик усул) тушунчаси ҳам қўлланилади. У таълим методининг таркибий қисми, унинг муҳим унсури, методни жорий қилишдаги алоҳида кадам сифатида таърифланади. Ҳар бир таълим методи муайян таълим усуллари чўғиштириш орқали жорий этилади. Методик усулларни хилма-хиллиги уларни таснифлашга имкон бермайди, бироқ ўқитувчи фаолиятида тез-тез қўлланиладиган усулларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

Методик усулларнинг турлари

Ҳар бир метод маълум таълимий вазифани муваффақиятли ҳал этиш, қолганлари эса бирмунча самарасиз бўлиши мумкин. Универсал таълим

методлари мавжуд эмас, шу боис дарсда турли таълим методларидан ёки уларнинг мажмуасидан фойдаланиш мумкин.

Таълим методларини танлаш қуйидаги мезонлари асосида аниқланади:

- дидактик мақсад асосида;
- таълим мазмуни асосида;
- ўқувчиларнинг ўқув кўникмаларини эгаллаш ва ривожланиш даражаси асосида;
- ўқитувчининг тажрибаси ва касбий тайёргарлик даражаси асосида.

Ўқитувчи томонидан қўлланилаётган таълим методлари мажмуаси бошланғич синфлардан юқори синфларга ўтиш асосида ўзгариб ҳамда мураккаб хусусият касб эта боради. Ушбу жараёнда айрим методларни қўллаш частотаси ошса, айрим методларни қўллашга бўлган эҳтиёж камаяди. Таълим методларидан фойдаланиш кўлами, ҳолати ўқитувчининг касбий тайёргарлиги ва маҳорати даражасига боғлиқ ҳолда ўзгаради.

Дидактикада мунозараларга сабаб бўлаётган яна бир муҳим объект таълим методларининг таснифидир. «Таълим методлари таснифи уларнинг маълум белгилари бўйича тартибини ифодаловчи тизимдир. Ҳозирги вақтда ўнлаб таълим методлари маълум», - эканлигини таъкидлаган ҳолда И.П.Подласый фикрини қуйидагича давом эттиради, - «Бироқ бугунги кунда етакчи саналувчи дидактик ғоя ягона ва ўзгармас методлар мажмуини яратишга интилиш самарасиз эканлигини тушунишга ёрдам беради. Ўқитиш – ғавқулодда ҳаракатчан, диалектик жараён. Методлар тизими ҳам бу ҳаракатланишни акс эттирадиган даражада жўшқин бўлиши, методларни қўллаш амалиётидаги доимий ўзгаришларни ҳисобга олиши керак»¹.

Таълим методларини танлаш муаммоси узоқ даврдан буён тадқиқ қилиб келинмоқда. Бироқ тадқиқотлар сони кўп бўлсада, бу борада ягона тўхтамган келинмаган. Ушбу ўринда таълим амалиётида қўлланилиб келаётган методлар тизими (таснифи)га тўхталиб ўтамиз.

Таълим методларининг таснифи асосий дидактик мақсадлар бўйича тизимлаштирилади.

М.А.Данилов ва Б.П.Есиповларнинг қарашларига кўра

1. Билимларни эгаллаш методлари.2. Кўникма ва малакаларни шакллантириш методлари.3. Билимларни қўллаш методлари.4. Назорат (билим, кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш ва текшириш) методлари

9 -чизма. Таълим методларининг таснифи

Муаллифлар тавсия этилаётган методларни қуйидаги чизма бўйича қўллаш мақсадга мувофиқлигини таъкидлайдилар:

¹ Подласый И.П. Педагогика, Кн. 1. – Москва, ВЛАДОС, 1999. – с. 475-476.

1. Материални оғзаки баён қилиш (ҳикоя, тушунтириш, мактаб маърузаси). Ўқувчилар томонидан билимларни ўзлаштириш ўқитувчининг тушунтиришини фаол қабул қилиш ва пухта ўйлаш эвазига амалга оширилади. Билимларни узатиш воситаси сифатида ўқитувчи нутқи муҳим аҳамиятга эга. Бу ўринда ўқитувчининг ўқувчилар фаолиятига раҳбарлиги мавзунини қўйиш, режани эълон қилиш, ўқувчилар фаолиятини бошқаришдан иборат бўлади.

2. Сухбат. Ўқувчилар томонидан билимларни ўзлаштириш жараёни: улар эътиборига ҳавола этилаётган саволнинг моҳиятини англаш, мавжуд билимлар ва тажрибани сафарбар қилиш, саволга оид объектларни ўзаро таққослаш, пухта ўйлаш ва саволларга тўғри жавоб тайёрлашдан иборат.

Ўқитувчининг раҳбарлиги: мавзунини қўйиш, саволларни ифодалаш, берилган жавобларни тузатиш, тўлдириш ва умумлаштириш каби ҳолатларда намоён бўлади.

Сухбат методи ёрдамида билимларни ўзлаштиришда ўқувчилар мавжуд билимлари ва тажрибаларига таянадилар.

3. Дарслик (умуман, китоб) билан ишлаш (умумлашма ва хулосаларни англаш, уларни хотирада сақлашга хизмат қилади).

Билимларни ўзлаштириш манбаи бўлиб босма матн хизмаи қилади. Ўқитувчининг раҳбарлиги эса топшириқни ифодалаш, фаолият мақсадини белгилаш, ўқувчиларга дарслик билан ишлашнинг янги усуллариини ўргатиш, ўзлаштирилган билимларнинг тушунилиш ва мустаҳкамлик даражасини текшириш каби кўринишларда акс этади.

4. Ўқитувчиларнинг кузатуви (синфда ва синфдан ташқари (шу жумладан, саёҳат ва экскурсиялар) жараёнларда).

Ўқувчиларнинг ўқув предметлари бўйича ўзлаштириш ҳолати ва ҳодисаларни кузата бориб, турли фан ўқитувчиларининг кўрсатмалари бўйича уларни қисмларга тақсимлаб ҳар бир ўқувчининг ўзига хос, ўхшаш ва муҳим жиҳатларини аниқлашга йўналтирилади.

Билимларни ўзлаштириш манбаи бўлиб муайян предмет (ёки жараён), тажриба, модел, хариталар хизмат қилади. Ўқитувчининг раҳбарлиги кузатиш вазифасини белгилаш, уни маълум шахс зиммасига юклаш, объектни белгилаш, умумий раҳбарликни олиб бориш, қисмларга ажратиш, асосийларини аниқлаш ва умумлаштиришдан иборатдир.

5. Лаборатория ишлари. Мазкур жараёнда аниқ вазифа, яъни, маълум шароитда муайян ҳодисаларни кузатиш юкланади. Ўқувчилар ҳодисаларни кечиш жараёнини кузатадилар ва таҳлил қиладилар.

Билимлар манбаи кузатилаётган ҳодисалар ва уларнинг кечиш жараёнидир. Ўқитувчи вазифа моҳиятини ифодалайди, ўқувчиларни назарий билимлар билан қуроллантиради, умумий жараён ва босқичларни кузатиш йўллари ҳамда якуний хулоса чиқаришни ўргатади.

6. Машқ (ақлий ва фаолиятли машқлар). Ўқувчилар томонидан билимларни ўзлаштириш жараёнининг ўзига хослиги, назарий асослар

ўзлаштирилгач, айрим материаллардаги ўхшаш ҳаракатларнинг кўп бора такрорланиши кузатилади.

Билимлар манбаи: ўзлаштирилган билимлар ва хусусий тажриба саналади.

Ўқитувчи машқни бажариш учун жой ҳамда вақтни белгилайди, топшириқни ифодалайди, уни бажариш босқичларининг боришини назорат қилади, бошқаради, шунингдек, якуний натижаларни текширади.

7. Ижодий машқ. Ушбу метод ўзига хос хусусиятга эга бўлиб, ўзига хослик масаланинг моҳиятини чуқур англаш, уни бажаришга нисбатан мустақил ёндашиш, далилларни саралаш ва ўқитувчи томонидан берилган топшириқни ижодий бажариш жараёнида билимларни қўллаш ва кенгайтириш каби ҳолатлар билан тавсифланади.

Билимлар манбаи ва материали сифатида аввал эгалланган ижодий ишлар тажрибаси, мавжуд билимлар, кузатувлар, шахсий тажриба, ўқилган ҳикоя, ижтимоий-фойдали ишларни бошқариш кабилар қайд этилади.

Ўқитувчининг раҳбарлиги: назарий материалларни ўзлаштирилишини таъминлаш, мавзунини ифодалаш, ижодий ишлар характериини белгилаш, уларнинг бажарилишини назорат ва таҳлил қилиш, синтезлаш, хатони кўрсатиш ҳамда тўғрилашдан каби ҳолатларда намоён бўлади¹.

Келтирилган тасниф «билимлар манбаи» бўйича тизимлаштирилган методлар – оғзаки, кўргазмали ва амалий методларни у ёки бу даражада ўзида мужассамлаштиради. Бироқ, М.А.Данилов ва Б.П.Есиповлар асосий эътиборни «таълим методини тўғри танлаш»га қаратишади. Гап шундаки, собиқ Шўро умумтаълим мактабларининг ўқув жараёнида методларнинг чексиз кўплиги, хатто уларни бир неча тасниф билан ҳам камраб олиш мумкин эмаслиги, шу боисдан ҳам ўқув-тарбиявий ишлар муваффақиятининг бош омили ва энг муҳими тўғри, асосланган методни танлаш ҳисобланган, Ана шу «ғоя» моҳият жиҳатидан нотўғри бўлишига қарамай, ўн йиллар давомида дидактика «ривож»да муҳим ўрин тутиб келди. Ниҳоят, ҳар икки тасниф билимлар манбаи бўйича ҳам, дидактик мақсадлар бўйича аниқланган таълим методлари тизими мактаб амалиётининг асосий муаммосини ҳал эта олмаслигига танқидий ёндашилди, уларни қўллаш таълим сифатининг юқори даражасини таъминлаганлиги англаб етилди ва бу борадаги изланишлар давом эттирилди. Ўтган асрнинг 80-йилларидан бошлаб ўқувчиларнинг билиш фаолияти характериға мос таълим таснифи яратилди.

И.Я.Лернер ва М.Н.Скаткинларнинг қарашларига
кўра

1. Изоҳли-тасвирли.
2. Репродуктив.
3. Эвристик ёки қисман-изланувчан муаммоли баён.
4. Тадқиқотчилик

¹ Данилов М.А., Есипов Б.П. Дидактика. – Москва, Изд-во АПН РСФСР, 1957.

Ушбу методлар, муаллифларнинг таъкидлашларича, бир-биридан ўқувчиларнинг таълим мазмуни турларини ўзлаштиришда амалга ошадиган билиш фаолиятлари характери ва ўқувчиларнинг хилма-хил фаолиятларини ташкил этувчи ўқитувчи ҳолати ... бўйича фарқланади¹.

Изоҳли-тасвирли таълим методлари (бошқа номланиши ахборотли-рецепция)нинг моҳияти: одатда назарий билимлар тайёр ҳолда узатилади, ўқувчилар эса уларни қабул қиладилар (рецепция). Бу йўлда турли таълим воситалари (шу жумладан, кўргазмали воситалар)дан фойдаланилади. Ўқитувчи фаолияти бунда нафақат ахборотларни узатиш, балки уларнинг ўқувчилар томонидан қабул қилинишини ҳам ташкил этишдан иборат бўлади.

Изоҳли-тасвирли методдан таълим жараёнида фойдаланишда қуйидаги ҳолатлар юзага келади:

Ўқитувчи фаолиятининг тузилмаси	Ўқувчи фаолиятининг тузилмаси
- Тушунтириш; - Ҳаракатни кўрсатиш; - Далиллардан хабардор қилиш; - ўқувчининг материални англаб етишини рағбатлантиришга йўналтирувчи усуллар; - турли дидактик материаллардан фойдаланиш	- ахборотларни қабул қилиш; - ўқув материални тушуниб олишга интилиш ва дастлабки маълумотларни ёдда сақлаш; - ўқув материални тушуниш

Репродуктив таълим методлари юқорида келтирилган методлардан қуйидаги унсурларнинг мавжудлиги билан фарқланади: ўқитувчининг билимларни тушунтириши, уларни ўқувчиларнинг ёдида сақланишини таъминлаши ва қайта ишлаб чиқиши (репродукция). Ўзлаштирилган билимларнинг мустақкам бўлишига уларни кўа марта такрорлаш эвазига эришилади. Мазкур метод таълимнинг барча босқичлари, асосан, бошланғич синфларда ўқиш ва ёзиш, арифметик ҳаракатларни амалга ошириш кўникмаларини ўзлаштиришда муҳим ўрин тутади.

Репродуктив методдан фойдаланишда ўқитувчи ва ўқувчилар томонидан қуйидаги ҳаракатлар ташкил этилади:

¹ Дидактика средней школы //Под ред. М.Н.Скаткина. – Москва, Просвещение, 1982. – с. 207.

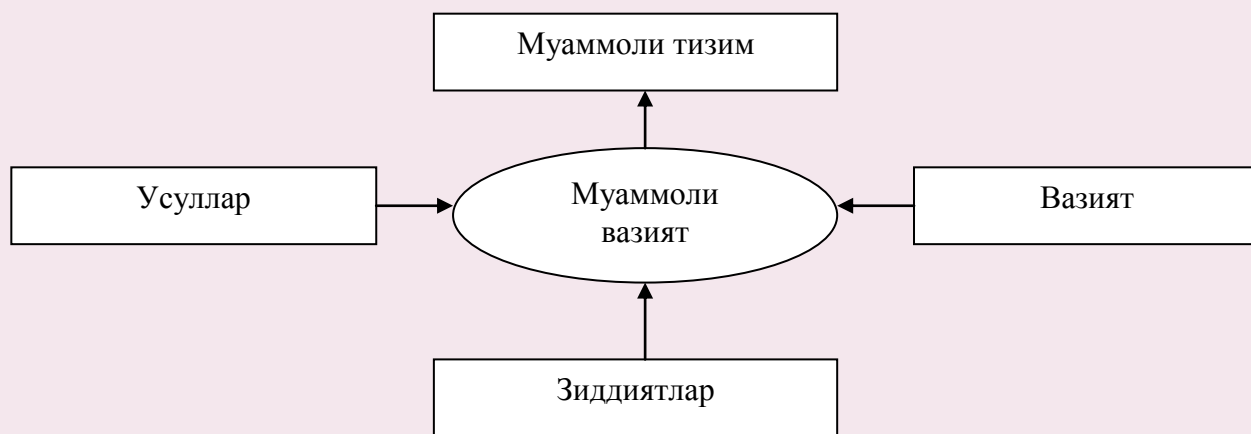
Ўқитувчи фаолиятининг тузилмаси	Ўқувчи фаолиятининг тузилмаси
- аввал ўзлаштирилган мавзу, параграф ёки боб бўйича сўров; - ўқувчилар учун турли машқларни саралаш ва таклиф қилиш; - масалаларни ечишдаги ўқув ҳаракатларининг намунаси ва алгоритмини намоёни қилиш; -ўқув ҳаракатлари кўникмаси ва малакасини шакллантириш	- турли контекста билимларни қайта ишлаш; - намуна бўйича топшириқларни бажариш; - машқларни бажариш; - намунавий масалаларни ечиш усуллари эгаллаш; - намунавий масалаларни ечиш алгоритмини эгаллаш

Эвристик таълим методини қўллашда ўқитувчи томонидан турли воситалар ёрдамида янги билимларни излаб топиш талаб этилади. Ўқитувчи билимларнинг бир қисмини ўқувчиларга маълум қилади, қолганини эса ўқувчилар билиш топшириқларини ечиш жараёнида саволларга жавоблар топиш асосида ўзлаштиради, ўзлари билимларни мустақил эгаллашади. Ўқитувчи томонидан қўйилган масалани бир неча қарашларга ажратилиши, уларни бажаришда ўқувчиларнинг кетма-кетликка риоя этишлари муҳим методик жиҳат саналади. Шу боис мазкур метод қисман изланувчан метод ҳам деб аталади.

Эвристик методни қўллашда ўқитувчи ва ўқувчилар томонидан қўйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

Ўқитувчи фаолиятининг тузилмаси	Ўқувчи фаолиятининг тузилмаси
- ўқувчиларни масаланинг моҳиятини ўрганишга жалб этиш; - ечим режасини аниқлашда мулоҳаза юритиш намунасини кўрсатиш; - масалани босқичларга ажратиш; -эвристик суҳбат	- эвристик суҳбатда қатнашиш; - масалани ечиш режасини олға суриш; - изланувчан ҳаракат усуллари эгаллаш; - масалалар ечиш йўллари излаб топиш

Муаммоли методнинг моҳияти машғулотлар жараёнида муаммоли вазиятларни яратиш ва ечишдан иборат бўлиб, унинг асосида дидактик зиддиятлар ётади. Зиддиятларни бартараф этиш нафақат илмий билиш йўли шу билан бирга ўқув йўли ҳамдир. Бу методни қўйидаги чизма ёрдамида ифодалаш мумкин:

Муаммоли ўқитиш методининг тузилмаси

Муаммоли таълим концепциясининг асосий тушунчалари «муаммоли вазият», «муаммо», «муаммони топиш» кабилар ҳисобланади. Чизмадан англанадiki, муаммоли вазият бу методнинг дастлабки кўриниши ҳисобланиб, ўзида субъектнинг аниқ ёки қисман тушуниб етилган муаммони ифодалайди, уни бартараф этиш янги билимлар, усуллар ва ҳаракат кўникмаларини ўзлаштиришни тақозо этади. Агар ўқувчида қийинчиликларни йўқотиш йўллари излаб топиш учун бошланғич маълумотлар бўлмаса, шубҳасиз, муаммоли вазият ечимини у қабул қилмайди, яъни, муаммонинг ечими унинг онгида акс этмайди. Фикрлаш муаммо моҳиятини тушуниб етилиши, ифодаланиши, мавжуд билим ва кўникмалар мажмуаси ва изланиш тажрибаси асосида муаммоли вазиятни қабул қилиш биланок бошланади. Бу ҳолда муаммоли вазият муаммога айланади. Ҳар бир муаммо муаммоли вазиятни ўзида намоён этади, бироқ, барча муаммоли вазият муаммога айланавермайди.

Мазкур методдан фойдаланиш жараёнида муаммо ечимини топишга ёрдам берувчи йўналишлар кўрсатилмайди ва чегараланмайди. Бу хусусият муаммоли масалага хосдир. Муаммода ечимнинг қандайдир параметрлари кўрсатилса, у муаммоли масала ҳисобланади. Ҳар қандай муаммоли топшириқ маълум муаммони, демак, муаммоли вазиятни ҳам қамраб олади. Бироқ, юқорида таъкидланганидек, барча муаммоли вазият муаммо бўла олмайди. Инсон ҳар доим муаммоли масалаларни ҳал этади. Агар унинг олдида муаммо пайдо бўлса, уни муаммоли масалага айлантиради, яъни, унинг ечими учун ўзидаги билимлар тизимига таянади ва маълум кўрсатишларни белгилаб олади. Муваффақиятсизликка учраган тақдирда у бошқа кўрсаткичларни қидиради ва шу муаммо бўйича янги вариантлардаги масалаларни лойиҳалайди.

Таълим жараёнида муаммоли методни қўллашда ўқитувчи ва ўқувчилар томонидан қуйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

Ўқитувчи фаолиятининг тузилмаси	Ўқувчи фаолиятининг тузилмаси
- ўқув материалга оид тафовутларни таклиф этилиши; - муаммоли вазиятларни тузиш; - муаммонинг мавжудлигини аниқлаб бериш; - муаммоли топшириқларни лойиҳалаш	- ўқув материали моҳиятининг англаб етилиши; - муаммоли вазият юзасидан фикрлаш; - мавжуд билимлар ва тажрибани қайта тиклаш; - муаммоли масалага ўтказиш; - топшириқни бажариш

Тадқиқотчилик ўқитиш методини қўллашда ўқитувчи ўқувчилар билан ҳамкорликда ҳал этилиши зарур бўлган масалани аниқлаб олади, ўқувчилар эса мустақил равишда таклиф этилган масалани тадқиқ этиш жараёнида зарурий билимларни ўзлаштириб оладилар ва унинг ечими бўйича бошқа вазиятлар билан таққослайди. Ўрнатилган масалани ечиш давомида ўқувчилар илмий билиш методларини ўзлаштириб тадқиқотчилик фаолиятини олиб бориш кўникмаси, тажрибасини эгаллайдилар.

Таълим жараёнида тадқиқотчилик ўқитиш методини қўллашда ўқитувчи ва ўқувчилар томонидан қуйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

Ўқитувчи фаолиятининг тузилмаси	Ўқувчи фаолиятининг тузилмаси
- ўқувчиларга ўқув муаммосини таклиф этиш; - ўқувчилар билан ҳамкорликда тадқиқот масаласини ўрнатиш; - ўқувчиларнинг илмий фаолиятини ташкил этиш	- ўқув муаммолари моҳиятини англаб олиш; - тадқиқот муаммосини ўқитувчи ва ўқувчилар билан биргаликда ўрнатишда фаоллик кўрсатиш; - уларни ечиш усуллари топиш; - тадқиқий масалаларни ечиш усуллари ўзлаштириш

Эвристик ва тадқиқотчилик методлари ўқувчилардан ижодий хусусият касб этувчи юқори даражадаги билиш фаолиятини ташкил эта олиш кўникма ва малакаларига эга бўлишни тақозо этади. Бунинг натижасида ўқувчилар мустақил равишда янги билимларни ўзлаштира оладилар. Улар одатда юқори синф ўқувчиларининг ўзлаштириш даражаларини ҳисобга олган ҳолда маълум ҳолатларда қўлланилади. Ушбу методлардан бошланғич синфларда фойдаланиш амалиётчи-ўқитувчиларнинг фикрларига кўра бир мунча мураккаб ҳисобланади. Бироқ узлуксиз таълим тизимига шахсга йўналтирилган таълимни фаол жорий этишга йўналтирилган ижтимоий ҳаракат амалга оширилаётган мавжуд шароитда ушбу йўналишдаги лойиҳаларни тайёрлаш ўзига хос долзарб аҳамиятга эга бўлиб бормоқда.

Шунга қарамасдан бу тасниф мактаб амалиётида бирмунча кенг тарқалган ва педагогик ҳамжамият томонидан эътироф этилган. Шунингдек, буюк дидакт И.Я.Лернер асарлари асосида илмий тадқиқот¹ ҳам амалга оширилган.

Дидактикада таълим методларининг бинар (икки)ли ва кўпбинарли омил асосида тизимлаштиришга бўлган уринишларни ҳам кузатиш мумкин. Чунончи, М.И.Махмутов томонидан таълим методлари ва ўқиш методлари ажратилади:

Шундай қилиб, жуфт (бинар)ли методлар вужулга келди:

Таълим методларининг таснифи

1. Ахборотли-малумотли ва бажарувчи. 2. Тушунтирувчи ва репродуктив (номахсул). 3. Йўриқли-амалий ва продуктив (махсулдор)-амалий. 4. Тушунтирувчи-ундовчи ва қисман изланувчи. 5. Ундовчи ва изланувчи.

Жуфт (бинар)ли таълим методларининг таснифи

Шунингдек, В.Ф.Паламарчук ва В.И.Паламарчуклар таълим методларининг уч ўлчовли моделини таклиф қилишган. Унда билимлар манбаи, ўқувчиларнинг билиш фаоллиги ва мустақиллик даражаси ҳамда ўқув-билишнинг мантиқий йўли яхлит тарзда чоғиштирилади.

С.Г.Шопаваленко таълим методлари таснифини тўрт белги асосида асословчи қуйидаги тетрозддик ёндашувни таклиф этади:

- 1) мантиқий-мазмунли;
- 2) манбали;
- 3) мазмунли;
- 4) ташкилий бошқарувчи.

И.П.Подласўй бирмунча кенг тарқалган таълим методлари таснифига яқинлашар экан, қуйидаги фикрни таъкидлайди: «Бошқа бир қатор таълим

¹ Меретукова В.Р. Инновационные идеи в дидактических трудах И.Я.Лернера. Дисс. ... канд.пед.наук (13.00.01). – Москва, 2003.

методлари таснифи ҳам мавжуд. Масалан, немис дидакти Л.Клинберг таълим жараёнида методларни ҳамкорлик шакллари билан уйғунлаштиришга алоҳида урғу беради»¹ ва қуйидаги методларни кўрсатади:

Монологик методлар	Ҳамкорлик шакллари	Диологик методлар
Маъруза	Индивидуал	Сухбатлар
Ҳикоя	Гуруҳли	Интервью
Намойиш	Фронтал	-
-	Жамоавий	-

Таълим методлари турли шакллар ҳамда хилма-хил таълим воситалари ёрдамида жорий этилади.

Таълим шакллари таълим жараёнининг ташкилий-тузилмавий кўринишидир. Бугунги кунда таълим муассасаларида қуйидаги таълим шаклларида самарали фойдаланиб келинмоқда: маъруза, семинар, амалий мушғулот, учрашув, тақдирот, саёҳат, ўқув конференцияси ва бошқалар.

Таълим жараёнида таълимнинг самарадорлигини таъминловчи муҳим элементлардан бири сифатида таълим воситалари эътироф этилади. Таълим воситалари сирасига қуйидагилар киради: техник ҳамда ахборот қурилмалари (диопроектор, кинедоскоп, ускуналар, радио, телевидение, компьютер, аудио ҳамда видео магнитофонлар), лаборатория жиҳозлари (кольбалар, пробиркалар, кимёвий реактивлар, микроскоп), харита, макетлар, диаграммалар, плакатлар, расмлар, чизмалар ва ҳоказолардан фойдаланилади.

Н.С.Сайидахмедов томонидан асосланган таълим методлари таснифи асосида дидактик жараён назарияси ётади². Маълумки, дидактик жараён ҳар қандай педагогик технологиянинг асоси сифатида ўзида қуйидаги учта компонентни мужассамлаштиради:

- 1) мотивацион босқич;
- 2) ўқув фаолияти;
- 3) бошқарув.

Демак, дидактик жараён тузилмасига мос ҳолда таълим методларини қуйидаги уч гуруҳга ажратиш мумкин:

I. Ўқиш ва меҳнатга рағбатлантирувчи ҳамда мотивлаштириш методлари.

II. Ўқув-билиш фаолиятини ташкил этиш ва амалга ошириш методлари.

III. Ўқув-билиш фаолиятини бошқариш методлари.

Ўз навбатида ҳар бир гуруҳ илмий асосда кичик гуруҳларга ажратилади:

I. Ўқиш ва меҳнатга рағбатлантирувчи ҳамда мотивлаштириш методлари
--

¹ Подласый И.П. Педагогика. Новый курс. Кн. 1. – Москва, ВЛАДОС, 1999.

² Сайидахмедов Н.С. Методы обучения и коллектив механизированному труду в хлопководстве. – Тошкент, Ёшлар, 1991. – с. 112.

I кичик гуруҳ	II кичик гуруҳ	III кичик гуруҳ
Ўқишга қизиқишни рағбатлантирувчи методлар	Ўқиш ва меҳнатда бурч ҳамда жавобгарликни рағбатлантирувчи методлар	Меҳнатга ва муайян касбга қизиқишни рағбатлантирувчи методлар
- билув ўйинлари; - ўқув баҳси; - ҳиссий-ахлоқий кечинмали вазиятлар яратиш; - апперцепцияли (идрокнинг тажрибага боғлиқлиги) вазиятларни яратиш; - билув янгиликлари вазиятларини яратиш	- ўқиш ва меҳнатнинг муҳимлигига ишонтириш; - талабларни ифодалаш; - талабларни бажариш учун машқ; - ўқишдаги рағбат; - ўқишдаги камчилик учун танбех	- ғолибларни маънавий ва моддий рағбатлантириш; - ўқувчиларнинг ишлаб чиқариш воситаларини мустақил бошқаришга интилишларини рағбатлантириш; - иш жойидаги хулқини рағбатлантириш

II. Ўқув-билиш фаолиятини ташкил этиш ва амалга ошириш методлари		
I кичик гуруҳ	II кичик гуруҳ	III кичик гуруҳ
Ўқув-билиш фаолиятининг мўлжал асосларини вужудга келтириш методлари	Ўқув-билиш фаолиятини бажариш методлари	Меҳнатда ва меҳнатда назорат ва ўз-ўзини назорат методлари
Оғзаки: - ҳикоя; - суҳбат; - тушунтириш; - маъруза; - йўриқнома	Амалий: - машқ; - ўқув-ишлаб чиқариш тажрибаси; - ўқув-унумли меҳнат; - китоб билан ишлаш; - ёзма иш	Оғзаки: - индивидуал сўров; - ялпи сўров; - дастурли оғзаки сўров
Кўрсатмали: - иллюстрация; - намоёиш	Изланувчи: - қисман-изланувчи - тадқиқотчилик; - алгоритмлик; - ташҳисли	Ёзма: - назорат-ёзма иш; - ёзма синов (тест); - ёзма имтиҳон; - дастурли ёзма синов (тест); - лаборатория-амалий; - назорат лаборатория иши; - машинали назорат; - унумли меҳнатни сон ва сифат жиҳатдан баҳолаш

III. Ўқув-билиш фаолиятини бошқариш методлари

Билиш фаолиятини кузатиш методлари:

- бевосита;
- билвосита йўриқнома ёрдамида;
- ўз-ўзини назорат

Нazorat методлари:

- ўқитувчи топширади;
- дастурли қўлланмадан фойдаланилади;
- таълимнинг техник воситалари ёрдамида

Ўқув фаолиятини тузатиш (коррекция) методлари:

- тезкор;
- якуний натижа бўйича;
- фоиз кўрсаткичи бўйича

Шундай қилиб, тақдим этилаётган таълим методлари тизими назарий-амалий жиҳатдан асосланган ва мазкур тизим яхлит ўқув-тарбия жараёнини қамраб олади. Ушбу тизим бир қарашда академик Ю.К.Бабанский томонидан асосланган таълим методлари тизимига ўхшаш. Бироқ, Ю.К.Бабанский таснифи¹га кўра таълим жараёнига нисбатан кибернетик ёндашув мақсадга мувофиқ, унга кўра ҳар қандай мураккаб фаолият, шу жумладан, таълимий фаолият ҳам қуйидаги учта таркибий қисмдан иборатдир:

- 1) ташкилий;
- 2) рағбатлантирувчи;
- 3) назорат.

Ана шу асосида таълим методлари қуйидагича гуруҳланади:

1. Ўқув-билиш фаолиятини ташкил этиш ва бажариш методлари.
2. Ўқув-билиш фаолиятини рағбатлантириш ва мотивлаш

методлари.

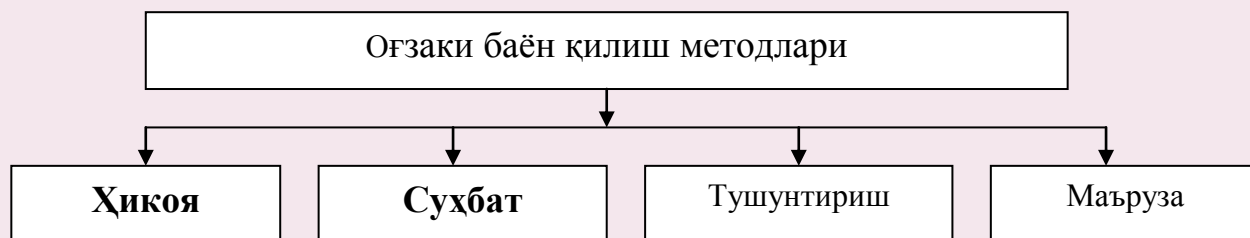
3. Назорат ва ўз-ўзини назорат методлари.

Дидактик жараён назарияси асосида кўрилган ўқиш методларининг таснифи кичик гуруҳлар таркиби, сони ва унга киритилган методлар номенклатураси ҳамда функциялари билан кибернетик ёндашувли тизимдан тубдан фарқланади ва ўқув-тарбия жараёнининг методик жиҳатдан бирмунча юқори даражасини таъминлайди¹.

¹ Педагогика /Под ред. Ю.К.Бабанского. – Москва, Просвещение, 1989.

¹ Сайидахмедов Н.С. Система методов обучения учащихся механизированному труду в хлопководстве. Автореф. дисс. ... канд.пед.наук. – Москва, 1983, - с. 18.

Таълим методларининг моҳияти ва мазмуни. Қайд этиб ўтилганидек, таълим методлари тизимида **оғзаки баён қилиш методлари** муҳим ўрин тутди.

Оғзаки баён қилиш методларининг турлари

Оғзаки машқлардан таълим жараёнида кенг фойдаланилади. Улар ўқувчиларнинг умумий маданияти, мантиқий фикрлаши ҳамда билиш қобилиятини ривожлантириш билан боғлиқдир. Шунингдек, оғзаки машқларнинг нутқ бойлигини ошириш ва хорижий тилларни ўрганишдаги аҳамияти беқиёс.

Ҳикоя – ўқитувчи томонидан мавзуга оид далил, ҳодиса ва воқеаларнинг яхлит ёки қисмларга бўлиб, тасвирий воситалар ёрдамида образли тасвирлаш йўли билан ихчам, қисқа ва изчил баён қилиниши. Методнинг самараси кўп жиҳатдан ўқитувчининг нукт маҳорати, сўзларни ўз ўрнида, ифодали баён қилиши, шунингдек, ўқувчиларнинг ёши, ривожланиш даражасини инобатга олган ҳолда ёндашувига боғлиқ. Шу боис ҳикоя мазмуни ўқувчиларнинг мавжуд билимларига таяниши, уларни кенгайтиришга хизмат қилиши зарур. Ҳикоянинг ахборотлар билан бойитилиши мақсадга мувофиқдир.

Ҳикоя қилинаётган материални самаралаш махсус режа асосида амалга оширилади. Ўқитувчи ҳар бир дарсда унинг мақсадини аниқ белгилаб олади, ундаги асосий тушунчаларга алоҳида урғу беришга эътиборни қаратади. Ҳикоя ҳисса (5-10 дақиқа), шу билан бирга ўқувчиларда ҳис-ҳаяжон ва мавзуга нисбатан қизиқишни уйғотиши керак. Бу ҳолат ҳикояни бошқа таълим методлари (хусусан, намоиш ёки муаммоли баён этиш ва ҳоказолар) билан бирга солиштирганда рўй бериши мумкин.

Сухбат – савол ва жавоб шаклидаги диалогик таълим методи бўлиб, у фанга қадимдан маълум, ҳатто ундан ўз фаолиятида Сукрот ҳам моҳирона фойдаланган. Сухбат таълим жараёнида кўп функциялар (ақлий фикрлаш, ҳозиржавоблик, мулоқот маданияти ва бошқа сифатларни шакллантиради) бажаради, аммо асосийси ўқувчида фаолликни юзага келтиради. Сухбат ўқитувчи фикрига мос ҳаракат қилиш, натижада янги билимларни босқичма-босқич эгаллашга имкон беради.

Сухбат – фаолиятини эндигина бошлаган ўқитувчи учун мураккаб таълим методи ҳисобланади, бинобарин, саволларни тайёрлаш, уларнинг кетма-кетлигини таъминлаш кўп вақт талаб этади, уни ташкил этишда эса

барча ўқувчиларнинг диққатини жалб этиш талаб қилинади. Ўқитувчи оддий саволлар бериши, ўқувчиларга улар юзасидан батафсил ўйлаш учун вақт ажратиши, ўқувчиларнинг жавобларини эса диққат билан тинглаши, зарур ўринларда уларни шарҳлаши лозим. Шу боис суҳбатда билиш дедуктив ёки индуктив йўл билан амалга ошади. Дедуктив суҳбат ўқувчиларга олдиндан маълум бўлган қоидалар, тушунчалар, ҳодисалар, жараёнлар асосида ташкил этилиб, ўқувчилар таҳлил ёрдамида хусусий хулосаларга келадилар. Суҳбатнинг индуктив шаклида алоҳида далиллар, тушунчаларнинг таҳлил асосида умумий хулосага келинади.

Суҳбат кўпроқ ўқувчиларни янги билимлар билан таништириш, билимларни тизимлаштириш ва мустаҳкамлаш, назоратни ташкил этиш ҳамда ўзлаштирилган билимларни ташҳислашда ижобий натижаларни беради. Суҳбат турли кўринишларда, яъни, кириш, якуний, индивидуал ва гуруҳли суҳбат тарзида ташкил этилади.

Кириш суҳбати ўқув ишларининг бошида ташкил этилади. Уни ташкил этишдан кўзланган мақсад ҳал этилиши зарур бўлган ишлар моҳиятининг ўқувчилар томонидан англаб етилганлигини текшириб кўришдан иборат. Бундай суҳбатлар ўқувчиларнинг ўқув салоҳиятини аниқлаш, лойиҳалаштириш ишларини ташкил этиш ҳамда янги билимларни ўзлаштиришга киришиш олдида уюштирилади.

Якуний суҳбат ўқувчилар томонидан эгалланган билимларни умумлаштириш ва тизимлаштириш мақсадида амалга оширилади.

Катехизисм (қисқа баёни) суҳбат – ўқувчиларнинг бошланғич билим даражаси ҳамда уларнинг янги ўқув методикасини ўзлаштиришга тайёргарлигини аниқлаш учун тажрибали ўқитувчилар томонидан дарс аввалида ёхуд ўрганилган материални мустаҳкамлаш учун дарс сўнггида қўлланилади.

Эвристик суҳбат янги билимларни муаммоли тарзда эгаллашга йўналтирилади. Бунда саволлар шундай кетма-кетликда берилиши зарурки, натижада уларга «ҳа» ёки «йўқ» тарзидаги жавобларни олиш эмас, аксинча, ўқувчиларни мустақил фикрлаш, уларда фаолликнинг юзага келишини таъминлаш, уларни таҳлил қилишга ундаш, далилларни илгари суришга эришиш имконияти яратилсин.

Демак, эвристик суҳбат жараёнида ўқувчилар билимларни ўзларининг тиришқоқликлари ва мустақил фикр юритиш лаёқатига эгаликлари боис ўзлаштира олсинлар.

Тушунтириш ўқув материали мазмунини исбот, таҳлил, умумлашма, таққослаш асосида баён қилишдир. Бу метод ҳикояга нисбатан бирмунча кенг қўлланилади. Ундан одатда назарий материаллар ҳамда мураккаб масалаларни ўрганишда фойдаланилади. Тушунтириш жараёнида ўқув материалининг бир қадар қийин унсурлари кўзга ташланади ва шу асосда материалнинг моҳияти очиб берилади. Тушунтириш самараси кўп ҳолларда ўқитувчининг кўргазмали воситалардан оқилона фойдаланишига боғлиқ бўлади.

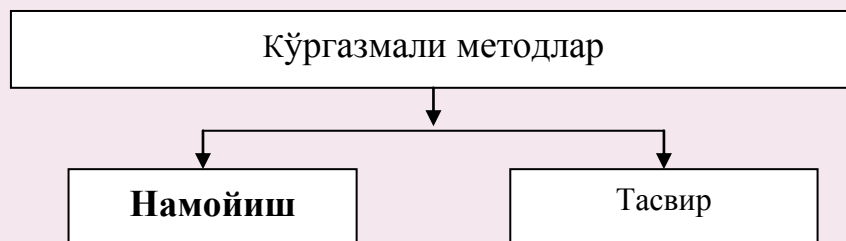
Маъруза – йирик ҳажмдаги ўқув материаллини оғзаки баён қилиш методи саналиб, унинг ўзига хос хусусиятлари қуйидагилардан иборат: қатъий мантикий кетма-кетлик, узатилаётган ахборотларнинг кўплиги, билимлар баённинг тизимлилиги. Мактаб маърузаси мазмунини мураккаб тизимлар, ҳодисалар, объектлар, жараёнлар, уларнинг сабабли-оқибатли боғланишлари, қонун ва қоидалар ташкил этади. Шу боис маъруза мактаб шароитида юқори синфлардагина қўлланилади. Чунки у бутун дарс жараёнини қамраб олиши мумкин. Маъруза методи тушунтириш ва суҳбатнинг аста-секин кенгайиб боришидан вужудга келади ва бир вақтида ўқувчиларни қисқача ёзиб олиш (конспектлаш)га ўргата боради.

Мактаб маърузасининг самарадорлигини таъминлаш шартлари¹ қуйидагилардан иборат:

- ўқитувчи томонидан энг мақбул маъруза режасининг тузилиши;
- режадан ўқувчиларни хабардор этиш, уларни маъруза мавзусининг мақсади ва вазифалари билан таништириш;
- режада акс этган барча бандларнинг мантикийлик ва кетма-кетликда баён этилиши;
- режанинг ҳар бир банди ёритилгач, улар юзасидан қисқача умумлашма асосида хулосаланиши;
- маърузанинг бир қисмидан иккинчисига ўтишда улар ўртасидаги мантикий алоқаларнинг ўрнатилишини таъминлаш;
- баён қилишнинг муаммоли ва эмоционал хусусият касб этиши;
- жонли тил, ўз вақтида мисоллар, аниқ далиллар ва қиёслашлардан фойдаланиш;
- аудитория, мулоқот жараёни, шунингдек, ўқувчиларнинг ақлий фаолиятларини моҳирлик билан бошқариш;
- маърузанинг муҳим жиҳатларини турли томондан очиб берилиши;
- маърузанинг асосий қисмларини ўқувчилар томонидан қайд этиб (ёзиб) борилишига имкон берадиган ҳолатда баён қилиниш тезлиги;
- зарур (ёзиб олинadиган) ўринларни олдиндан ажратиб қўйиш;
- ўрганилаётган ҳолатларни ёзиб олиш асосида қабул қилиш ва уларнинг моҳиятини аниқлаштириш мақсадида кўргазмалар (намойиш, иллюстрация, видеофильм ва бошқалар)дан фойдаланиш;
- алоҳида ҳолатларни чуқур муҳокама қилишда маърузани семинар, амалий машғулотлар билан уйғунлаштириш.

Таълим сифати ва самарадорлигини таъминлашда кўргазмали методлар ҳам алоҳида аҳамиятга эга.

¹ Подласый И.П. Педагогика. Новый курс. Кн. 1. – Москва, Владос, 2002. - с. 491.

Кўргазмали методларнинг турлари

Ушбу методлардан фойдаланиш зарурияти кўрсатмалилик тамойилига амал қилиш мақсадга мувофиқ эканлигида кўринади. Инсон миясининг 30 фоиз ҳажмини кўришни, фақат 3 фоизигина эшитишни таъминловчи нейронлар ташкил этади. Педагогик-психологик йўналишда олиб борилган тадқиқотлар натижаларидан маълум бўладики, шахс томонидан ўзлаштирилаётган билимларнинг 85 фоизи кўриш рецепторлари ёрдамида ўзлаштирилади. Демак, ўзбек халқи томонидан кўп бора қўлланиладиган «Юз марта эшитгандан бир марта кўрган яхши» мақоли илмий асосга эга экан.

Намойиш методи ўрганилаётган объект ҳаракат динамикасини очиб беришда қўл келади ва айни чоғда предметнинг ташқи кўриниши ва ички тузилиши ҳақида тўлақонли маълумот беришда кенг қўлланилади. Табиий объектларни намойиш қилишда одатда унинг ташқи кўриниши (шакли, ҳажми, миқдори, ранги, қисмлари, уларнинг ўзаро муносабатлари)га эътибор қаратилади, сўнгра ички тузилиши ёки алоҳида хусусиятларини ўрганишга ўтилади. Кўрсатиш кўп ҳолатларда ўрганилаётган объектларнинг субъекти ёки чизмаси ёрдамида кузатилади. Тажрибалар намойиши эса синф тахтасига чизиш ёки ўқитувчининг махсус жиҳозлар ёрдамида кўрсатиб бериши ҳисобига амалга ошади, бунда ушбу тажриба асосида ётувчи тамойилларни тушуниш осонлашади.

Предметлар, ҳодиса ёки жараёнларни табиий ҳолатда намойиш қилиш янада кўпроқ дидактик самара беради, бироқ, бундай намойишни амалга ошириш ҳар доим ҳам мумкин бўлавермайди. Шу боис ўқитувчилар табиий предметларни намойиш қилишда сунъий муҳитга мурожаат қилишади (масалан, ҳайвонлар билан ҳайвонот боғида, турли ўсимликлар билан эса иссиқхоналарда танишиш) ёки сунъий равишда яратилган объектлар (макет, модел, муляж, скелет ва бошқалар)дан фойдаланилади.

Бу метод ёрдамида ўқитувчи ўқувчиларни мустақил равишда объектларни ўрганиш, зарурий ўлчов ишларини олиб бориш, алоқадорликни ўрнатиш, шунингдек, ҳодисаларнинг моҳиятини англаб етишга бир сўз билан айтганда фаол билиш жараёнига йўналтириши лозим. Намойиш самараси кўп жиҳатдан ўқитувчининг билиш жараёни моҳиятан ўқувчиларнинг ёшига мос ҳолда тўғри танланиши ҳамда мумкин қадар уларнинг диққатини намойиш этилаётган предметнинг муҳим жиҳатларига йўналтиришига боғлиқдир.

Тасвир (иллюстрация) методи намойиш методига чамбарчас боғлиқ бўлсада, дидактикада алоҳида ўрганилади. Иллюстрация нарса, ҳодисалар ва

жараёнларни уларнинг рамзий кўринишлари – чизма, порт, расм, фотосурат, ясси моделлар ва бошқалар ёрдамида кўрсатишни тақозо этади.

Намойиш ва тасвир методлари ўзаро боғлиқликда бир-бирини тўлдирган ҳолда қўлланилади. Агар ҳодиса ва жараённи ўқувчи яхлит ҳолда қабул қилиши зарур бўлса намойишдан фойдаланиш, агар ҳодиса моҳияти ҳамда унинг унсурлари ўртасидаги боғланишларни англаш талаб этилса иллюстрацияга мурожаат қилинади.

Тасвирнинг самараси кўпинча ўқитувчи томонидан кўрсатув технологияси қай даражада ўзлаштирилганлигига боғлиқ бўлади. Кўрсатмалардан фойдаланишнинг билиш жараёнидаги дидактик аҳамияти ўрганилаётган объект моҳиятини тўлақонли ёрита олиши билан белгиланади. Аслида иллюстрациялар олдиндан тайёрланиб, дарс жараёнида зарур ўринларда керакли ҳажмда кўрсатилади, акс ҳолда улар сонининг ошиб кетиши ўқувчиларни ҳодиса моҳиятини англашда чалғитади. Айрим ҳолларда тарқатма материаллар (фотосурат, жадвал, табиий объектлар ва бошқалар) ёки техник воситалар хизматидан фойдаланишга тўғри келади.

Кўргазмали методлардан фойдаланишда самарадорликка эришиш учун қуйидаги шартларга амал қилиш мақсадга мувофиқдир:

- кўргазмалиликнинг ўқувчилар ёши ва ривожланиш даражасига мос келиши;
- намойиш этилаётган объектлар барча ўқувчиларга яхши кўриниб туриши;
- намойишда унинг бошланғич босқичи ва асосий жараён (ҳолат)ларнинг ажралиб туриши;
- тажрибалар намойиши макет, жиҳоз, қуроллар ёки тажриба схемасини чизиб кўрсатиш асосида ташкил этилиши;
- намойиш ва иллюстрация ўқув материалининг мазмуни билан уйғун бўла олиши лозим.

Амалий ишлар методлари ўқувчилар томонидан ўзлаштирилган назарий билимлар ёрдамида уларда амалий кўникма ва малакаларни ҳосил қилишда алоҳида аҳамият касб этади.

Амалий методларнинг
турлари

Амалий ишлар методи – ўзлаштирилган билимларни амалий масалалар ечимини топишга йўналтирилган жараёнда қўллашни тақозо этади. Бунда назарий билимларни амалиётда қўллаш кўникмаси ҳосил

килинади. Амалий ишлар синфда ёки табиий шароитлар – мактаб ер майдони, иссиқхона, географик майдонларда амалга оширилади. Уларни амалга оширишда содир этиладиган ҳаракатлар ўқитувчи томонидан назорат қилинади ва зарур ҳолларда йўриқнома ёки махсус кўрсатмани ўқувчилар эътиборига ҳавола этади.

+айд этилганидек, ушбу методлар ўқувчиларда амалий кўникма ва малакаларни шакллантиришга ёрдам беради. Айнан амалий фаолият жараёнида назарий билимлар ҳаракатдаги шаклга эга бўлади.

Машқ - ақлий ёки амалий (жисмоний) ҳаракатларни бажариш кўникмаларини эгаллаш йўлидаги кўп марта такрорланишлар бўлиб, машқсиз кўникма ҳамда малакаларни шакллантириш мумкин эмас. Машқлар оғзаки, ёзма, графикавий (техник жараёнлар моҳиятини ифодалаш), ижтимоий-фойдали, жисмоний ва бошқа турларга бўлинади.

Ёзма машқлар – таълимнинг таркибий қисми сифатида зарурий кўникма ва малакаларни шакллантириш ҳамда мустаҳкамлаш мақсадида қўлланилади. Диктант, иншо, масала, мисол, шунингдек, реферат ёзиш ва тажриба моҳиятини ёритиш ҳам ёзма машқлар сирасига киради.

Графикавий ишлар ҳам ёзма ишлар билан ўхшаш жиҳатларга эга бўлиб, улардан асосан техник жараёнлар (жумладан, география, физика, математика, чизмачилик, расм ҳамда технологик таълим)да кенг қўламда фойдаланилади.

Машқларнинг бажарилиш самараси қуйидаги шартлар ҳисобга олинганда бирмунча юқори бўлади:

- машқларни бажаришга нисбатан онгли ёндашиш;
- бажариш қондасини билиш;
- вақт бўйича такрорланишнинг тўғри тақсимланиши.

Машқни бажаришни ташкил этиш қуйидаги босқичлардан иборат:

- ўқитувчининг фаолият мақсади ва мазмунини тушунтириши;
- топшириқни бажариш кетма-кетлигини кўрсатиши;
- ўқитувчи назорати остида ўқувчилар томонидан ўқув ҳаракатининг дастлабки бажарилиши;
- зарур кўникма ва малакалар шакллангунича ўқув ҳаракатларнинг кўп бора такрорланиши.

Айрим ҳолатларда ўқувчилар овоз чиқариб ўқув ҳаракатларини такрорлашлари ва бажаришлари лозим бўлади. Улар изоҳли машқлар деб номланади ва бажариладиган ҳаракатларнинг моҳиятини англаган ҳолда кўникма ва малакаларни эгаллашга имкон беради.

Лаборатория ишлари ўқувчиларнинг жиҳоз, махсус ускуна, қурол ҳамда турли техникавий қолиплардан фойдаланган ҳолда тажрибаларни ўтказиш методлари бўлиб, улар кўпроқ табиий фанлар асосларини ўрганишда қўлланилади. Бу метод ўқувчиларнинг асбоб-ускуналар билан иш кўриш, ўлчаш ишларини амалга ошириш ва уларнинг натижаларига ишлов бериш каби кўникмаларини тезкор шакллантиришга имкон беради. Лаборатория ишларини бажариш махсус қурилма ва жиҳозлар, шунингдек, материаллар ҳамда вақтни сарфлаш, уларни ишга тайёр ҳолатга келтиришни талаб этади.

Бироқ бу ҳаракатлар ўқувчиларнинг юқори даражадаги фаоллиги асосида мустақил равишда тажриба ва ўлчаш ишларини ташкил этиш билан такомиллаштирилиб борилади.

Лабораториядан амалий ишларнинг фарқи шундаки, бу метод ўқувчиларнинг мавжуд назарий билимларни амалий масалалар ечимини топишга йўналтирилган фаолиятини ташкил этишга хизмат қилади. У ўқувчиларнинг билимларини чуқурлаштириш, билиш фаолиятини назорат қилиш ҳамда йўл қўйилган камчиликларни тузатиш борасидаги кўникмаларини шакллантириш каби функцияларни бажаради.

Амалий машғулотларда ўқувчиларнинг билиш фаолияти қуйидаги беш босқичда ташкил этилади:

1. Ўқитувчининг тушунтириши, фаолият моҳиятини назарий жиҳатдан англаш босқичи.

2. Кўрсатма, йўл– йўриқ бериш босқичи.

3. Синов босқичи (бу босқичда икки-уч нафар ўқувчи амалий ҳаракатларни бажаради, қолган ўқувчилар эса уларнинг фаолиятини кузатади).

4. Фаолият (ҳаракат)ни бажариш (ҳар бир ўқувчи топшириқни мустақил равишда бажаради, айтилиши бўлиб топшириқни бажаришга қийланилган ўқувчиларга алоҳида эътибор қаратилиб, уларга ёрдам кўрсатилади).

5. Назорат босқичи (бу босқичда ўқувчиларнинг ишлари қабул қилинади ва баҳоланади; ишнинг сифати, материалнинг мақсадга мувофиқ танланганлиги, вақт нутқини назардан тезкорлик, топшириқни бажариш тизимининг тўғрилиги ва самарадорлиги каби ҳолатларга алоҳида эътибор берилади).

Замонавий таълим тизимида ўқувчилар томонидан ўзлаштирилган назарий билимлар негизида амалий кўникма ва малакаларни шакллантиришда дидактик ўйинлардан фойдаланишга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Дидактик ўйин ўрганилаётган объект, ҳодиса ва жараёнларни моделлаштириш асосида ўқувчининг билишга бўлган қизиқиши ва фаоллик даражасини рағбатлантирувчи ўқув фаолияти тури. Айтилиши вақтда ўйин ҳам ижтимоий фаолият кўриниши саналади.

Ҳозирги вақтда ўқитувчилар қўлида барча ўқув фанлари бўйича дидактик ўйинларнинг ишланмалари мавжуд, айтилиши, бошланғич таълим бўйича яратилган ўқув дастурларда турли дидактик ўйинларнинг рўйхати етарли даражада кўрсатилган.

Таълимнинг глобаллашуви таълимий ва ривожлантирувчи характерига эга ва йўналиши жиҳатидан хилма-хил бўлган компьютер ўйинларининг мактаб амалиётига жадал кириб келишини таъминламоқда. Дидактик ўйинлар ўқувчиларга ижтимоий-фойдали меҳнат ҳамда ўқиш кўникмаларини фаол ўзлаштиришда муҳим аҳамиятга эга. Дидактик ўйинларнинг аҳамияти унинг натижаси билан эмас, балки жараённинг мазмуни ва унинг кечиши билан белгиланади. Ўйинлар болаларни ижтимоий

муносабатлар жараёнида фаол иштирок этишга тайёрлайди, уларнинг турли психологик зўриқишларини камайтиради. Дидактик ўйинлардан фойдаланилганда ўқувчиларнинг манфаатдор бўлишлари ижобий аҳамиятга эга бўлган тақдирдагина уларни тақдирлаш мумкин. Аксинча, методик жиҳатдан пухта асосланмаган ҳамда шунчаки ташкил этилган ўйин ижобий натижа бермайди.

Таълим методларини танлаш. Педагогика фанида ўқитувчиларнинг амалий тажрибасини ўрганиш ва умумлаштириш асоида таълим методларини танлашга ўқув-тарбия жараёни кечаётган шарт-шароитлар ва аниқ ҳолатларга боғлиқ муайян ёндашувлар вужудга келади. Таълим методларини танлашда қуйидаги ҳолатлар инобатга олиниши лозим:

- замонавий дидактиканинг етакчи ғоялари, таълим, тарбия ва ривожлантиришнинг умумий мақсадлари;
- ўрганилаётган фан мазмуни ва методлари, мавзуларининг ўзига хослиги;
- хусусий фанлар методикасининг ўзига хослиги ва умумдидактик методларни саралашга қўйилувчи талабларнинг ўзаро алоқадорлиги;
- муайян дарс материалининг мақсади, вазифалари ва мазмуни;
- у ёки бу мавзунинг ўрганишга ажратилган вақт;
- ўқувчиларнинг ёш хусусияти, билиш имкониятлари, даражаси;
- ўқувчиларнинг дарсга тайёргарлик даражаси;
- ўқув муассасалари, аудиторияларнинг моддий таъминланганлик даражаси, жиҳозлар, кўрсатмали қуроллар, техник воситаларнинг мавжудлиги;
- ўқитувчининг имкониятлари, назарий ва амалий жиҳатдан касбий тайёргарлик даражаси, педагогик маҳорати, шахсий сифатлари;
- ўқув муассасаларида фанлараро ҳамкорликнинг ўрнатилганлиги.

Ўқитувчи бу ҳолатларни инобатга олиб, у ёки бу кетма-кетликда оғзаки, кўргазмали ёки амалий методларни, репродуктив ёки мустақил ишларни бошқариш методларини назорат ва ўз-ўзини назорат методларини танлаш борасида аниқ ечимлар қабул қилади.

ХУЛОСА

Шундай килиб, хилма-хил укитиш методларининг имкониятлари нисбийдир ва бу методларни киёслашда улар кулланиладиган шароитларни хал килинадиган вазифаларининг характерини материал мазмунининг хусусиятини укувчиларнинг ёши ва тайёргарлик даражаси ни катъий ҳисобга олиш керак. Укитувчиларнинг иш тажрибасида укитиш методларининг тугъри танлаш муаммосини маълум даражада етарли тушунтирмаслик ҳоллари учрайди. Масалан мактаблардан бирда биз «чет тилларини укилишининг энг кулай методлари» деб номланган планшетга эътибор бердик бунда проблемали суҳбатлар ва укилишининг техник воситалардан фойдаланиш тугърида гап юритилган эди. Планшет авторлари укитувчи иш тажрибасида айтиб утилган методлардан фойдаланишни кенгайтириш лозимлини курсатишга интиланликлари шундайгина куруниб турибди. Лекин у ёки бу методни оптималлиги унинг аталиши, унинг одатдагича булиб колганлиги билан эмас балки унинг даре вазифалари ва мазмунига укитувчи ва укувчиларнинг имкониятларига ва мувофиқлиги билан баҳоланади. Энг макбул танлаган методлар куйилган вазифаларнинг ажратилган вақтда яхшироқ хал килиш имконини беради.

Дарснинг тарбиявий вазифаларини хал килиш, укувчиларга \. Дуне карашни таркиб топтириш учун укитиш методларини тушуниб танлашга ката эътибор бериш керак., Масалан дунёнинг моддийлигини исботлаш учун укувчиларни материанинг тугалланмаслигига ишонтиришга ёрдам берадиган кургазмали укитиш методларини кенг куллаш фойдалидир. Табиат ва жамият ходисаларининг узаро бокитйлиги проблемасини урганишда структурали мантикий схемалар ва исботлардан фойдаланиш уринлидир. Укитиш

методларини тушунуб танлаш ҳар-бир теманинг асосий Дуне карашларини узгартиришга ёрдам беради.

Педагогика фанида ўқитувчиларнинг амалий тажрибасини ўрганиш ва умумлаштириш асосида таълим методларини танлашга ўқув-тарбия жараёни кечаётган шарт-шароитлар ва аниқ ҳолатларга боғлиқ муайян ёндашувлар вужудга келади. Таълим методларини танлашда қуйидаги ҳолатлар инобатга олиниши лозим:

замонавий дидактиканинг етакчи ғоялари, таълим, тарбия ва ривожлантиришнинг умумий мақсадлари;

ўрганилаётган фан мазмуни ва методлари, мавзуларининг ўзига хослиги;

- хусусий фанлар методикасининг ўзига хослиги ва умумдидактик методларни саралашга қўйилувчи талабларнинг ўзаро алоқадорлиги;

муайян даре материалининг мақсади, вазифалари ва мазмуни;

у ёки бу мавзунинг ўрганишга ажратилган вақт;

ўқувчиларнинг ёш хусусияти, билиш имкониятлари, даражаси;

ўқувчиларнинг дарега тайёргарлик даражаси;

ўқув муассасалари, аудиторияларнинг моддий таъминланганлик даражаси, жиҳозлар, кўрсатмалар қуроллар, техник воситаларнинг мавжудлиги;

ўқитувчининг имкониятлари, назарий ва амалий жиҳатдан касбий тайёргарлик даражаси, педагогик маҳорати, шахсий сифатлари;

ўқув муассасаларида фанлараро ҳамкорликнинг ўрнатилганлиги. Ўқитувчи бу ҳолатларни инобатга олиб, у ёки бу кетма-кетликда оғзаки, қўлдан келтирилган ёки амалий методларни, репродуктив ёки мустақил ишларни бошқариш методларини назорат ва ўз-ўзини назорат методларини танлаш борасида аниқ ечимлар қабул қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ислон Каримов. «Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори». Т. Шарқ, 1997.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида» ги қонуни.
3. Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури». «Маърифат» газетаси. 15 сентябрь 1997 йил.
4. А.Қ. Мунавваров. «Педагогика». «Ўқитувчи» нашриёти. Т. 1996 й.
5. Б.Зиёмухаммедова, Ш.Абдуллаева. «Педагогика» «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» нашриёти. Т. 2000 йил.
6. Р.Мавлонова ва бошқалар. «Педагогика» Т. «Ўқитувчи» 2001 йил.
- 7.Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. – Москва, Просвещение, 1985. – 205 с.
- 8.Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. – Москва, Педагогика, 1981. – 186 с.
- 9.Рыжков В.Н. Дидактика. – Москва, ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 318 с.
- 10.Сайидахмедов Н.С. Янги педагогик технологиялар. – Тошкент, Молия, 2003. – 172 б.